

TANZİMAT DÖNEMİ VE CUMHURİYET SONRASI ÇEVİRİ ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİNDE ÇEVİRİNİN TOPLUMSAL SİSTEMİN DÖNÜŞMESİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF TRANSLATION ON THE TRANSFORMATION OF THE SOCIAL SYSTEM AS EXAMINED IN TRANSLATION STUDIES OF THE REFORMATION AND POST-REPUBLICAN ERAS

MUHARREM TOSUN

SILA MUTLU¹

ÖZ

Çevirilerin toplumsal sistemlerin dönüşümüne etkisi, tarih boyunca kesintisiz süren bir olgudur. Luhmann'ın sosyal sistem kuramından yola çıkarak, çevirinin toplumsal sistemlerdeki rolünün, toplumsal sistemlerin hem kendi içinde ve hem de diğer sistemlerle iletişimlerinde merkez role sahip olduğu söylenebilir. Luhmann'a göre Toplumsal sistemlerin merkez kavramı olan iletişim, sistemlerin kendilerini düzenlemeleri ve yenilemeleri için ana etkidir. Bu iletişimin tüm toplumsal sistemler için çeviri aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir. Çevirinin, toplumların dönüşümlerinde ve özellikle medeniyetlerin gelişmesinde oynadığı rol yadsınamaz. Uzun yıllar süren çeviri faaliyetlerinin medeniyetlerin dönüşümünde başrol oynadığı tarihi bir gerçekliktir. Bir toplumsal sistem, çeviriyle ne kadar yoğun bir ilişki içinde olmuşsa, medeniyet tarihinde o derece öne çıkmıştır. Bir toplumun çeviriyle ilişkisi, toplumsal gelecek için önemli bir yol haritasıdır. Çevirinin toplumsal sistemleri dönüştürmesi, bir kültürün başka bir kültüre dönüşmesi anlamına gelmeyip, ilgili toplumun kendini yenilemesi ve kendi sistemini yeniden üretmesine yardımcı olması anlamına gelir. Toplumsal sistemlerde değişen kültürler değil, medeniyetlerdir. Çevirinin rolü, toplumsal sistemlerin devamlı dışsal etkilerle başka bir sisteme dönüşmesi değil, aksine bir toplumsal sistemin devingenliğidir. Hilmi Ziya Ülken'in aynı başlığı taşıyan eserine yansıdığı şekliyle "medeniyetlerin gelişmesinde çevirinin rolü" tartışma götürmezdir. Bu makalede Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk döneminde çeviri faaliyetlerinin Türk toplumsal sisteminin değişmesine etkisi ele alınmaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** çeviri, medeniyet, kültür, Tanzimat, cumhuriyet, sistem*

ABSTRACT

The impact of translation on the transformation of social systems has been an ongoing phenomenon throughout history. Setting off from Luhmann's social system theory, it can be suggested that translation plays a central role in the communication of social systems both within themselves and with other systems. According to Luhmann, communication, which is a central concept of Social systems, is the main factor that enables systems to arrange and renew themselves. It can be said that this communication takes place through translation for all social

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü,
mtosun@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0160-7069>

Sıla Mutlu, Öğr. Gör. Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü,
smutlu@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5564-8291>

systems. The role played by translation in the transformation of societies, especially in the development of civilizations, cannot be denied. It is also a fact that translation activities taking many years have given rise to the transformation of civilizations. The more a social system has been occupied in translation, the greater the role it has played in the history of civilizations. A society's relationship with translation constitutes an important roadmap for the social future. Translation's transformation of a social system does not mean the transmutation of a culture into another, but refers to the hand it lends to society in renewing itself and reproducing its own system. It is not cultures, but civilizations that change in social systems. The role played by translation is not transforming social systems into another system through continuous external influences, but the dynamism of a social system. As reflected on the title of Hilmi Ziya Ülken's work, "the role played by translation in the development of civilizations" is beyond doubt.

Keywords: *translation, civilization, culture, arrangement, republic, system*

GİRİŞ

Geçmişten günümüze çeviri faaliyetlerinin izleri sürüldüğünde, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar *kaynak odaklı* yaklaşımların öne çıktığını, sonrasında ise, özellikle 1980 li yıllardan itibaren *erek odaklı* yaklaşımlar ile birlikte çeviride bir erek kültür paradigmasının yaşandığını gözlemleyebiliriz. Gideon Toury'nin *Betimleyici Kuramı* (Toury, 2014: 14-22), Hans J. Vermeer'in *Skopos Kuramı* (Vermeer, 1990: 93-94) ve Even Zohar'ın *Çoğuldizge Kuramı* (Paker, 1987: 59-67), çevirinin, erek kültürün gereksinimleri ile şekillendiğinden yola çıkarak, aslında çevirinin erek kültürün bir parçası olduğunu savunmuşlardır. Çeviribilim alanında *erek kültürün* önem kazanmasıyla birlikte, tartışmaların merkezinde dilsel sorunların çözümü yerine, çevirmen stratejileri ve erek kültür odaklı çözümlerin ön plana çıkmaya başladığı söylenebilir.

Kaynak metni merkez alan yaklaşımlarda, kaynak metni dilsel olarak aktarmayı amaçlayan bir bakış açısı hâkimken, erek odaklı bakış açıları, çeviri ürünü olan erek metnin erek kültürdeki işlevi daha ön plandadır. Bu nedenle bir çevirinin niteliğinin değerlendirilmesinde son yıllarda, kaynak odaklı bakış açısı yerine *erek odaklı* bakış açısının önem kazandığını görüyoruz.

1980 ve 1990'lı yılların hâkim paradigması olan işlevsel çeviri kuramları bakış açısıyla çeviri amacının gerçekleşip gerçekleşmediğini değerlendirebilmesi için, öncelikle çevirinin erek kültürdeki işlevinin göz önünde bulundurulması gerekir. Çeviri işlevinin gerçekleşip gerçekleşmemesi, erek okurda beklenen etkiyi gerçekleştirme ölçütüne bağlıdır. Bu bakış açısıyla erek kültür okurunun beklentisinin de önem kazandığını ve kaynak metnin bu dönemde önemini yitirdiğini söyleyebiliriz. Oysa kaynak odaklı bakış açısının hâkim olduğu dönemde, kaynak metinle ilgili ölçütler ve çözüm yöntemler ön plandaydı.

Günümüz çeviri çalışmalarını değerlendirdiğimizde, sosyal bilimlerde kültürel ve sosyolojik dönüşüme zemin hazırlayan bakış açılarının ağırlık kazanmasıyla birlikte, çeviribilim alanında yeni bir paradigmadan bahsetmek mümkündür. Yeni paradigma değişiminin yönü, bireysel çeviri eyleminden, toplumsal ve sistemsel bir çeviri eylemine evrilmedir. *Erek odaklılık* kuramı yeni paradigma içerisinde yerini, kaynak metnin

anlaşılmasına ve çevirmenin yaşadığı toplumsal gerçekliğin çeviri sürecine yansması bakış açılarına terk etmiştir.

Yapısalcılık sonrası dönemde yazarlar ve toplumbilimciler, her türlü toplumsal eylemde “ötekileştiren” ve “yabancı” yı yok sayan bakış açılarına, bir “karşı duruş” sergilemişlerdir. Yabancıyı dışlayan ve ötekileştiren her türlü toplumsal eylemin dışarda bırakılmasını kuramsallaştıran bilimsel çalışmalar yeni bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Yeni sosyal bilim paradigması kültür merkezli bir paradigmadır. “Cultural turn” ve “social turn” terimleri sosyalbilimler alanındaki yeni paradigmayı temsil ederler. Sosyal bilimler alanındaki bu gelişmelerin, kültür (*cultural turn*) ve sosyoloji (*social turn*) odaklı çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Çeviri alanında yapılan kuramsal çalışmaların ağırlıklı olarak yazarlar, çevirmenler ve toplumbilimciler tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Çeviri alanında çalışma yapanların çoğunluğunun çeviribilim kökenli olmamasına rağmen, ideolojik bir silaha dönüştürülen bir olgu olarak çeviri söz konusu olunca, çeviri çalışmaları çeviri sosyolojisi ve kültür odaklı disiplinlerarası çalışmalara yönelmiştir.

Yakın zamanda çeviri sosyolojisiyle ilgili çalışmalarda Pierre Bordieu ve Niklas Luhmann gibi toplumbilimcilerin kuramsal modelleri temel alınarak ortaya atılan sistem odaklı yaklaşımlar da yaygınlaşmıştır. Niklas Luhmann’ın sistem kuramı, çevirinin bir sistem olarak varlığını ve bir ulusun toplumsal sisteminin dönüşümüne etkisini açıklayabilmek için elverişli bir kuramsal model sunmakta ve çeviribilimciler tarafından sıklıkla alıntılanmaktadır. Luhmann’ın sistem kuramı bakış açısıyla çeviri sistemi, bir yandan kendi işleyişinde toplumsal bir sistem olarak, diğer yandan çeviri sisteminin diğer toplumsal sistemlere etkisi bağlamlarıyla araştırılmaktadır.

Bu çalışma, çevirinin bir sistem olarak ülkelerin ve medeniyetlerin değişim ve dönüşümlerine olan etkisini, Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi çeviri çalışmaları örneğinde incelemektedir.

Luhmann’ın Sistem Kuramının Çeviri Sosyolojisi Araştırmalarına Katkısı

Alman Sosyolog Niklas Luhmann’ın geliştirmiş olduğu “sosyal sistem kuramı”, toplumların yapıları ve toplumsal değişimlerin yapılmasıyla ilgili son yüz yılın en önemli toplum kuramlarından biri olarak kabul edilir. Luhmann’ın sosyal sistem kuramında toplumsal sistemler kapalı sistemler olarak tanımlanırlar. Toplumsal sistemler kendi içinde kapalı ve kendi kendilerini üreten (autopoietik) sistemler olmakla birlikte, iletişim sayesinde başka sistemlerle bilgi alışverişinde bulunarak, kendilerini yenileme yeteneğine sahiptirler.

Luhmann üzerine çalışmaları olan Arı, “Luhmann’a göre bir sistemin kendi kendisini yeniden üretmesi anlamına gelen Autopoiesis terimi sistemin varlığını sürdürebilmesi için istikrarsız öğelerin kendini yeniden üretmesi gerektiğini ve kendini yeniden üretmenin bu anlamda, evrimin bir şartı olduğunu ifade eder” (Luhmann’dan akt. Arı, 2014: 165-166).

Luhmann’ın bu kavramı kullanarak nitelediği “autopietik sistemler” (Luhmann,1991:242), sistem olmaları gereği, devingendirler ve özyapılarını dönüştürme gücüne sahiptirler. Yine sistem olmanın gereği olarak, sistem dâhilindeki öğeler, doğrudan

sistemin üretimi olarak doğarlar. Yine sistem kavramı gereği, kendi sistematikliklerinin dışına uzanamaz, sistem ötesi üretim yapamazlar; Bu bakımdan, Luhmann'ın deyişiyle, “kördürler” (Luhmann'dan akt. Arı, 2014: 155-156).

Luhmann'ın teorisini irdelleyen Arı'ya göre, Luhmann'ın sistem kuramı, toplumsal sistemleri biyolojik sistemler gibi kapalı sistemler olarak ele alır. Bunun nedeni, sosyal sistemlerin kendi kendilerini üretebilen yapılar olmasıdır. Toplumsal sistemler kendi gerçekliklerini yapılandırma yeteneğine sahiptirler. Her toplumsal sistem diğer sistemlerden farklılaşmasıyla var olur. Her toplumsal sistem diğer sistemlerden farklı bir yapı ve çevreye sahiptir (Luhmann'dan akt. Arı, 2014: 155-156).

Luhmann üzerine çalışmaları olan Ertong'a göre, “Luhmann'ın *autopoiesis* terimi, kendisini meydana getiren unsurlara yeniden üreterek, kendisini çevreden ayırabilme özelliğine sahiptir. Autopoietik sistemler yaşam bilinç ve iletişim hallerinde ortaya çıkarlar. Autopoiesis terimi, sosyal sistemlerin kendilerini yeniden üretebilme biçimidir. Autopoiesis terimi Luhmann tarafından sosyolojiye transfer edilmiş bir terimdir” (Luhmann'dan akt. Ertong, 2011: 8-10).

Yine Ertong'a göre “*autopoietik sistemler*, kapalı oldukları gibi açık olma özelliğine de sahiptirler. Çevrelerinden etkilenebildiklerinden dolayı açıktırlar. Çevreleri direkt olarak sistemlerin yapılarını ve süreçlerini etkileyemedikleri için ise kapalıdırlar” (Luhmann'dan akt. Ertong, 2011: 8-10).

Hermans üzerine çalışmaları olan Arı'ya göre, “Toplumda hiçbir zaman bir merkez nokta yoktur. Her bir sistem kendi olma ve kendini diğer sistemlerin işlevlerinden ayırıştırmasıyla anlam kazanır. Bu ayırışma, bir sosyal sistemin diğer sosyal sistemlerden ayrılan işlevsel özelliğiyle ortaya çıkar. Hermans, çevirinin tüm sosyal sistem alanını kapladığını düşünmekte ve çeviriyi tüm toplumsal sisteme uyarlamaktadır. Bu da Hermans'ın sistem ve alt sistemler arasında bir ayırım yapamadığını gösterir” (Arı, 2014: 309).

Çeviri, tüm sistemlerin iletişimsel bağı olarak, “medeniyetlerin dönüşümünü sağlayan” ve bir sistemin bütününe ulaşan, “sistem düzenleyici” bir işleve de sahiptir. Tam da bu nedenle her toplumsal sistem kendi alanında üretim yaparken çeviri, diğer toplumsal sistemlerde de varlığını sürdürme özelliğine sahiptir. Çeviri, her sistemin iletişim aracı olarak, merkez olma işlevini sürdürmektedir. Toplumsal sistemin tümünde yapılan çeviriler, ilgili alanın iletişimini çeviriler aracılığıyla sağlamaktadırlar.

Sistem olarak çeviri, çevirmenleri ve çeviri alanını aşan bir genel toplumsal sisteme aittir. Bunun neticesinde çeviri fenomeninin, çeviri sistemini ve çeviri alanını aşan iletişimsel rolüyle, tüm sistemlerin iletişim ağı olduğu söylenebilir. Ancak çevirinin bir toplumsal sistem için etkisi, diğer tüm alt sistemlerden farklı olarak, bir toplumun gelişmesi veya gelişmemesinde merkezi rol oynamasıdır. Yapılan çeviriler profesyonel oldukça alanlar gelişmekte, amatör oldukça da gelişemeyip değişmemektedir (bkz. Arı, 2014: 309).

Tyulenev, çeviriyi sistematik bakış açısıyla ele alabilmek için üç yol olduğunu ifade eder (Tyulenev, 2009: 147). Tyulenev üzerine çalışan Arı'ya göre: “Bunlar: (1) Çeviri, fenomenen oluşan kendine özgü bir sistem olarak nitelendirilmektedir ve diğer sosyal fenomen türlerinden ayrılmaktadır. (2) Çeviri büyük bir sistem içinde bir alt sistem olarak ele alınmıştır (çoğul dizge

kuramı). (3) Çeviri geniş sosyal bağlam içerisine konulmuştur ve çeviriye sosyal diyalog bağlantısıyla bakılmaktadır. Tyulenev toplumsal eleştiri paradigması ve Luhmann'ın sosyal sistem kuramının kullanılmasıyla, çevirinin sosyal rolünü araştırmak için bir adım daha atıldığını ifade etmiştir. Sosyal sistemler kuramı, çevirinin sistem sınırlarının fenomenini kuramsallaştırmada yardımcı araçlar sağlamaktadır.” (Arı, 2014: 310)

Luhmann'a göre sistemi ayakta ve dinamik halde tutan şey iletişimidir (Luhmann,1991: 242) ve çeviri de bu iletişimi çevreyle sağlayan en önemli araçtır. Bir sistem başka sistemlerle etkileşimini çeviri sayesinde gerçekleştirebilir ancak (Luhmann'dan akt. Arı, 2014: 311).

Yukarıda özetlenen bilimsel yaklaşımların izini sürdüğümüzde, çevirinin diğer toplumsal sistemlerle ilişkisi ve bağlantısının kaçınılmaz olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü çeviribilimin dilsel ve dilbilimsel alanla sınırlı kalmasının, çeviri alanını bir kısır döngüye sürükleyeceğini söylemek mümkündür. Geçmişten günümüze varan çeviribilimsel çalışmalara dayanarak, çeviribilimin dilsel ve dilbilimsel alandan ayrılması ve kendi doğasına uygun olarak diğer sistemlerle bir ilişki içine girerek kendisini bir kısır döngüden kurtardığını gözlemleyebiliriz.

Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyet Sonrası Çeviri Çalışmaları Örneğinde Çevirinin Toplumsal Sistemlerin Dönüşümüne Etkisi

Bir ülkede toplumsal sistemin kendisini yenilemesi ve öz üretimi, kurumların işleyişlerinde ortaya çıkar. Toplumsal bir sistemin dinamik olup olmadığı, kendisini üretip üretmediği, kurumların işleyişinden anlaşılabilir. Kurumların kendilerini üretme yetenekleri, toplumsal sistem için belirleyicidir. Toplumsal kurumların kendilerini üretme yeteneklerini yitirmeleri, toplumsal pratikte karşılığını bulan bir etkileşime yol açar. Toplumsal sistemlerinin kendilerini üretme kapasiteleri (autopoiesis), kurumların işleyiş ve yöneliş biçimlerinden de anlaşılabilir. Bilimsel kurumların işleyişleri, kendilerini yeniden üretme kapasiteleri ve başka sistemlerle kurduğu ilişkiler, ilgili ülkenin bilim sisteminin başarısında belirleyicidir.

Kurumsal bir sistemin özerk üretimi, toplumsal pratikte bir karşılığının olması özelliğinde saklıdır. Her bilimsel sistem, farklı toplumların bilimsel sistemleriyle iletişim kurarak kendisini yeniden üretme kapasitesi kazanabilir. Toplumsal sistemlerin kendi aralarındaki etkileşimi kadar, başka toplumsal sistemlerle etkileşimleri de sistemin işleyişinde belirleyicidir. Toplumsal sistemler etkileşim ve iletişimlerini çeviri yoluyla sağlarlarken, bu iletişim, sözlü veya yazılı iletişim anlamında yine çeviri yoluyla gerçekleşebilir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kurumların başka toplumsal sistemlerle yoğun iletişime geçmesi ve yoğun çeviri faaliyetlerinin yaşanması, dönemin kurumsal yenileşmesinde belirleyicidir. Sosyal Sistem Kuramının ana terimi olan “autopoiesis” terimi, bir toplumsal sistemin kendi toplumsal sistem yapısını düzenlemesi anlamında, Osmanlı'nın son dönemine adını veren “Tanzimat” kavramıyla benzerdir. Tanzimat, kelime anlamıyla bir “düzenleme” ve “yenilik hareketi” anlamına gelirken, kurumsal anlamda, ülke kurumlarının başka ülkelerin kurumlarıyla iletişim kurması yoluyla, eskiyen sistemini yeniden üretme kabiliyetini kazanması anlamına gelir.

Tanzimat döneminin en önemli özelliği bu dönemde yoğun çeviri faaliyetlerinin yaşanmış olmasıdır. Çeviri faaliyetlerinin yoğunlaşması, tüm medeniyetler için yenileşme ve kendini yeniden üretme anlamına gelir. Toplumsal sisteminde sorunlar yaşayan medeniyetler, belli dönemlerde çeviri aracılığıyla yoğun bir yenileşme dönemi yaşamışlardır (krş. Ülken, 1997: 349).

Tanzimat dönemi çeviri çalışmaları üzerinde çalışan Paker: “Tanzimat Dönemi çeviri faaliyetlerini göz önünde bulundurduğumuzda o döneme ait Fransız Edebiyatı’ndan yapılan ilk çeviri çalışmalarının çok net olarak şekillendirici bir işleve sahip” olduğunu vurgular (Paker, 1992: 31-43).

Yine Paker’e göre: “Bu dönemde kurulan çeviri kurumlarının başını Babiâli Tercüme Odası, Encümen-i Daniş ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye çekmektedir. Babiâli Tercüme Odası resmi belge çevirecek çevirmen adaylarına yabancı dil eğitimi vererek çevirmen eğitimine hizmet etmiştir. Encümen’i Daniş ise bilim, Tarih ve edebiyat konularında eğitim materyali seçimi ve Türkçe’ye çevirilmesi ve Batı ile kültür ilişkisini sürdürme faaliyetlerini yürüterek doğrudan eğitim ve kültür alanına katkı sağlamıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Batı’da yürütülen bilimsel çalışmaları tanıtarak Türk bilimsel çalışmalarını teşvik amacı taşımıştır” (Paker, 1992: 31-43).

Bir edebi metin türü olarak romanın Osmanlı kültür ve edebiyat dizgesine yeni dahil olduğu dönemler de Tanzimat’a rastlamaktadır. Tanzimat’ın başlangıcı ile yerel yazın dizgesinin yüzünü Batı’ya çevirdiğini ifade etmek mümkündür. Tanzimat dönemi çeviri faaliyetleri üzerine çalışması olan Esra Birkan Baydan’a göre, “Yusuf Kamil Paşa, Tercüme-i Telemak (1862) isimli çevirisiyle yerel kültür ve edebiyat dizgesinde bir ufuk açmıştır” (Birkan Baydan, 2015: 175).

Baydan çalışmasında aynı zamanda “Prof. Dr. Ayşe Banu Karadağ’ın (2014), *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak 1-2* isimli eserinde o döneme ait 520 çeviri romanı tespit ettiğine değinir” (Birkan Baydan, 2015: 176).

Çeviri tarihimiz üzerine çalışmaları olan Ayşe Banu Karadağ, “Yerel kültür ve edebi dizgede, yeni edebi metin türleri ortaya çıkarırken, farklı türlerin geliştirilmesini çevirinin sağladığını” ifade etmektedir. Karadağ romanın, edebiyat ve kültür dizgemize çeviri yoluyla girdiğini vurgularken şunları söyler: “Batı ve fen teknolojisini anlamak ve aktarmak için Batı dillerinden özellikle de Fransızcadan çeviri sadece eğlendirme amaçlı değil ayrıca fen ve edebiyat içerikli, okurken eğitip öğretirken de eğlendirme amacı taşımıştır” (Karadağ, 2012: 53) Çeviri eserlerin içinde Jules Verne’in eserleri, Telemak, Robenson, Kamelyalı Kadın, Monte Cristo gibi eserler en fazla bilinenleridir.

Karadağ özellikle de “kültürel boyutta bir dönüm noktası yaşanırken çevrilecek eserlerin seçiminin tesadüfi olmadığını, erek kültürde hakim olan sosyo-kültürel ve sosyo-politik koşulları dikkate alarak yapılan seçimlerin tam da kültür planlama aracı olarak düşünülebileceğine” değinir (Karadağ, 2012:49).

Karadağ ek olarak, o dönemde “çevrilmek üzere seçilen eserlerin Batı fen ve teknolojisinin ahlaki değerlere zarar vermeden Osmanlı edebiyat ve kültür dizgesine girmesine

ve bu yolla da Batı'nın bilim anlayışının yerel kültür repertuarı oluşturulmasındaki katkısının göz ardı edilemeyeceğini vurgular" (Karadağ, 2012:52).

Tanzimat dönemi çeviri faaliyetleri değerlendirildiğinde gerek çeviri alanında etkinlik gösteren kurumların gerekse bireysel olarak yürütülen çeviri faaliyetlerinin edebiyat, kültür ve eğitim alanlarına katkı sağladığını gözlemek mümkündür.

Tanzimat yenileşme çabaları ile birlikte atılan bazı adımlardan halk eğitime önem verildiğini gözlemleyebiliyoruz. Herkese açık kütüphanelerin ve okuma evlerinin açılmasıyla birlikte sayısız eser halkın hizmetine sunulmuştur (bkz. Gümüşsoy, 1998:173).

Mine Yazıcı, Osmanlı İmparatorluğunun Tanzimat ile birlikteki yeni tutumunu, "Osmanlı'nın toplumsal yapısını belirleyen bürokratik işleyişi değiştirdiği gibi, onun alt yapısını oluşturan eğitim anlayışını ve bu anlayışın birer uzantısı olan kurum ve kuruluşları etkisi altına aldığını" belirterek değerlendirmiştir (Yazıcı: 2004: 87).

Bu etkininin sonucunda var olan eğitim sisteminin sorgulanması ve bunun sonucunda eğitim alanına yönelik yeni çabaları da gözlemek mümkündür. Cemaloğlu'na göre, "Tanzimat Fermanı'nın temelinde eğitim ile ilgili bir karar olmamasına rağmen, ilkokulların düzenlenmesi, ortaokulların çoğaltılıp yeniden düzenlenmesi üniversitelerin açılması ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın kurulmasına yönelik ilk çabalar bu döneme rastlamaktadır" (Cemaloğlu, 2005:155).

Osmanlı toplumsal sisteminin Tanzimat dönemiyle başlayan yenileşme çabaları, 1. Dünya savaşı nedeniyle kesintiye uğramıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yılları, toplumsal sistemin yenileşmesi anlamında, Tanzimat döneminin devamı şeklindedir. Her iki dönemde de, tüm toplumsal sistemlerin kendilerini yeniden üretebilmesi için, toplumsal sistemlere devlet eliyle müdahaleler söz konusudur. Bu müdahaleler, toplumsal sistemin öz üretim yetisini yitirmelerinden kaynaklanırlar. Türk toplumsal sisteminin öz üretimini (autopoiesis) yitirmesi sonucu, eksiklerini tamamlayabilmek için başka toplumsal sistemlerle iletişim kurması kaçınılmaz olmuş ve tüm toplumsal alanlarda Batılılaşma hareketleri hız kazanmıştır.

Toplumsal sistemlerin kendilerini yeniden üretebilmeleri için gerekli olan verileri başka sistemlerden alabilmeleri için gerekli olan unsur, onlarla kurulacak olan "iletişim"dir. Toplumsal sistemlerin kendi aralarında iletişimi sağlayabilmesi ise ancak çeviri aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm toplumsal alanlarda yoğun çeviri faaliyetine tanık olmaktadır.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tüm toplumun tüm alanlarında yoğun bir çeviri faaliyeti gözlemlenebilir. Hukuk, din, dil, eğitim, bilim ve ekonomi gibi alanlarda yaşanan yoğun yenileşmenin merkezinde devamlı biçimde çevirinin merkez rolü oynadığını görmekteyiz. Çeviri sayesinde toplumsal sistemin yeniden kurulma çabaları söz konusudur. Çeviri faaliyetleri yoğunlaşarak devam ettiği süreç boyunca, ülkenin tüm alanlarda batı medeniyetiyle yoğun temas içinde olunan bir dönem yaşanmıştır.

Çıkar'a göre: "İlk toplantısı 1940 yılında yapılmış olan Tercüme Heyeti'nin Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türk Rönesansı'na hizmet etme çabası taşıdığını ifade etmek mümkün. O döneme kadar gelişigüzel seçimler yapılmasından dolayı Milli Eğitim kütüphanesinde bulunmayan birçok kıymetli eser tespit edilerek raporlanmış ve Hasan Ali

Yücel takibinde çeviri çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalar ile 1946 yılı sonuna kadar 496 eser Fransızca'dan, Klasik Yunanca'dan, Almanca'dan, İngilizce'den Latince'den, Rusça'dan çevrilerek hem eğitim hemde edebiyat alanlarında Türkçe'ye kazandırılmıştır. Sonraki yıllarda eser verimliliğinde daha fazla tür göze çarpmaktadır. Yalın ve anlaşılabilir bir Türkçe'nin esas alındığı çeviri faaliyetlerinde edebi eserin dışında ayrıca özellikle eğitim alanında felsefe derslerindeki ders kitabı açığının telafi edilebilmesi için felsefe alanında yazılmış önemli eserler Türkçe'ye kazandırılmış ve yapılan çevirilerin yaratıcılıktaki etkisi kısa zamanda yerel dizgede şiir ve Çağdaş Türk Edebiyatını canlandırarak kendini hissettirmeyi başarmıştır” (Çıkar, 1997: 81-83). Çıkar'ın sunduğu listeye bakılarak bir olgu daha vurgulanabilir: Bu çeviri çalışmaları salt çağdaş ve kadim Batı dillerine değil aynı zamanda köklü bir geleneği olan Rusçaya da yönelmiştir. Ayrıca, tüm Türkiye'ye yayılan MEB kitap depoları ve satış ofisleri, yakın zamanlara değin, bu faaliyetlerin herkese ulaşmasını sağlamıştır.

Çeviri faaliyetinin devlet eliyle yoğun bir biçimde sürdürülmesi, Türkiye'nin aydınlanmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye tarihi boyunca yaşanan tüm çeviri faaliyetlerine bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1940'lı yıllara kadar olan dönemin, tarihin en yoğun çeviri faaliyetinin yaşandığı dönem olduğunu söylemek mümkündür (Kayaoğlu, 1998: 233-249).

Çeviri faaliyetlerinin medeniyetin dönüşümünde oynadığı merkez rolün, aynı biçimde kültürel dönüşümün bir aracı haline dönüşmesi, toplumsal sistemin kendisini dönüştürmesinin yanında, başka bir toplumsal sisteme dönüşmesi tehlikesini beraberinde getirebilir. Toplumsal sistemlerin kendilerini yeniden üretmeleri ve dönüştürmeleri, başka sistemlere evrilmeyle değil, kendi sistem yapısında eksik olan unsurları başka sistemlerden almalarıyla gerçekleşir. Yürütülen çeviri faaliyetlerinin kültürel bir yabancılaşmaya dönüşmesi tehlikesine karşı devlet otoritesi, toplumsal sistemin tahrip edilmemesi adına yoğun çeviri faaliyetlerini askıya almıştır (Tosun ve Şimşek, 2012: 5-7).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devlet eliyle gerçekleştirilen çeviri faaliyetleri, kuramsal olarak Luhmann'ın sosyal sistem kuramıyla ilişkilendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Fakat çeviri faaliyetlerinin azalmış olması ve buna bağlı olarak farklı sistemlerle iletişimin de azalmasıyla birlikte, arzu edilen medenileşme sürecinin tamamlanamamış olması, toplumsal alanda sıkıntılara yol açmıştır.

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte genç Türk yazın dizgesini oluşturma çabasını ve o dönemde çeviriye verilen kurumsal desteği Luhmann'ın Toplumsal Sistem Kuramı'na örnek olarak gösterebiliriz. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte yürütülen kurumsal çeviri faaliyetlerinin, çevirilerden yola çıkılarak diğer toplumsal sistemleri etkilemiş olduklarını ifade etmek yanlış olmaz. O dönemde batı yazın dizgesinde merkezi konumda olan birçok değerli eserin dilimize çevrilmesi ve toplumun her kesiminden okuyucu ile buluşturulması yönüyle, toplumdan bireye ve bireyden topluma etki eden bir sistemin varlığından söz edilebilir.

M. Yazıcı, “ulusal kültür politikasının kültürel sistemlerin değişimi sonucu başlatılan bir eylemin parçası olarak düşünülebileceğine” değinir (Yazıcı, 2005: 126).

Zohar üzerine çalışmaları olan Parker'e göre, Zohar'ın üzerinde durmuş olduğu “Edebiyatın çevresel etkilere açık ve güçsüz olma durumunda oluşan boşluğa” (Even Zohar'dan akt. Parker,

1992: 31-43), çeviri yazınının yerleşmesine örnek olarak Tanzimat Edebiyatı örneği gösterilebilir.

Tanzimat dönemi çeviri faaliyetleri üzerinde çalışan Parker, Tanzimat ile birlikte durağan bir döneme giren ve bütün yazın türlerini üretmediği için çevresel konuma düşen yerel yazını örnek vererek o dönemde oluşan boşluğu Fransız yazınından yapılan çeviriler yoluyla kapatmaya çalışan Tanzimat yazınına işaret ederek, bu sayede o dönemde yerel yazına hâkim olan kültürün etkisinin azaldığını ve bu vesileyle yeniliğe kavuştuğunu belirtir (Paker, 1992: 31-43).

Cumhuriyet döneminde çeviri çalışmalarına özel bir önem verilmiş, çeviri faaliyetleri devlet tarafından desteklenmiştir. Kayaoğlu, yoğun ve verimli çeviri faaliyetlerinin, 19 Mayıs 1940 yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosunda gerçekleştiğini ifade eder (Kayaoğlu, 1998: 200-225).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında gerçekleşen çeviri faaliyetleri, Türk Aydınlanması olarak nitelenebilecek bir nitelik taşır. Çeviri alanında gerçekleşen bu yoğun çabalar Türk toplumunun medenileşme sürecinde önemli bir dönüm noktasını temsil ederler (Kayaoğlu, 1998: 233-249).

Çeviri ile başlayan ve gerek Tanzimat dönemindeki yenileşme çabaları ve gerekse Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gerçekleşen Türk Kültür Reformu ile benimsenen yeni devlet politikası, eğitime verilen önemin önünü açmıştır. Okuma yazmanın kolaylaştırarak teşvik edilmesi, nitelikli eğitim kurumlarının açılması, eğitimin köylere kadar yaygınlaştırılması çabaları, aydınlanmanın bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Çeviri bir ülkenin toplumsal sisteminin dönüştürülmesi ve medenileşme sürecinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesinin anahtarıdır. Çeviri faaliyetlerinin yoğunluğu ve uzun yıllar boyunca sürdürülmesi, bir ülke toplumunun başka toplumsal sistemlerle devamlı etkileşmesinin sonucu olarak kendi toplumsal sistemlerini devamlı biçimde yenilemesini sağlayan en önemli etkenlerin başında gelir. Luhmann'ın *sosyal sistem kuramında*, sistemler arası iletişiminin toplumsal dinamizmin göstergesi olması, çevirilerin bir toplum için önemi ve değerini ortaya koyar. Bu anlamda çeviri sisteminin dinamikliği ve üretim kalitesi, toplumsal sistemin diğer alt sistemlerinin verimliliği için vazgeçilmezdir.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumsal sistemin yeniden yapılandırılması amacıyla yürütülen çeviri faaliyetlerinin daha sonraki yıllarda kesintiye uğraması, Türk toplumunun kendisi sistemini yeniden üretmesinde aksamalara yol açmıştır. Türk toplumunun, Tanzimat ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yoğun olarak yaşadığı, ancak sonrasında çeşitli nedenlerle kesintiye uğrayan çeviri faaliyetlerinin devamının, özellikle devlet ve üniversiteler eliyle devam ettirilmesi önemlidir. Çeviri sistemi, kültürel aktarım aracı olarak değil de, düşünme ve üretme alanındaki faaliyetlere etki etmeleri için araç olarak kullanıldığında çeviri sistemi, düşünce ve üretim dünyamıza yeni ufuklar açabilir.

SONUÇ

Çeviribilimsel gelişmelerin izini sürdüğümüzde, çeviribilimin kendine yeten bir sistem olabilmesi için, kendi doğasına uygun ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda üretim yapması gerekir. Luhmann'ın sistem kuramını temel alarak, çeviribilimde geçmişten günümüze yaşanan her bir gelişmenin, gelecekte yaşanacak bir sonraki gelişmeyi öngörerek kendini yeniden üreten bir yapıya denk geldiğini gözlemleyebiliriz. Bu sistemler arası ilişkiyi temel alarak, çevirinin toplumsal sistemin bağımsızlığını sağlamasında önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Toplumlar arasındaki bilgi alışverişinin tek taraflı olmadığına değinerek, çeviri faaliyetlerinin kültürler arasında tek yönlü bir iletişim sağlamadığına da değinmek gerekir. Bu anlamda çevirinin tüm toplumlar için önemli bir sosyal işleve sahip olduğu savunulabilir.

Tanzimat Dönemi ve Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte yürütülen kurumsal çeviri faaliyetlerinin, özellikle edebiyat ve eğitim olmak üzere tüm toplumsal sistemleri etkilemiş olduklarını ifade etmek yanlış olmaz. Hem Tanzimat dönemindeki yenileşme çabaları hem de Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gerçekleşen Türk Kültür Reformu ile benimsenen yeni devlet politikası eğitimi daha merkezi konuma getirmiş; okuma yazmanın teşviki, yeni yapısal nitelikte ve etkin eğitim kurumlarının açılması, eğitimin memleketin ücra köşelerine kadar yaygınlaştırılması çabaları, toplumsal sistem üzerindeki köklü etkiler yaratmıştır. O dönemde ağırlıklı olarak batı yazın dizgesinde merkezi konumda olan birçok değerli eserin dilimize çevrilmesi ve toplumun her kesiminden okuyucu ile buluşturulması yönüyle, toplumdan bireye ve bireyden topluma etki eden bir sistemin varlığı söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Arı, S. (2014). *Çeviri sosyolojisi*. İstanbul: Aylak Adam.
- Birkan Baydan, E. (2015). Tanzimat dönemi çeviri romanlarında “yeniden çeviri” örnekleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 39, 173-188.
- Cemaloğlu, N. (2005). Osmanlı Devleti'nde yapılan tanzimat reformlarının eğitim sistemine etkileri, uygulamaları ve sonuçları (1839-1876). *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 1-14.
- Çıkar, M. (1998). *Hasan Âli Yücel ve Türk kültür reformu* (2. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ertong, G. (2011). Niklas Luhmann'ın sosyal sistemler kuramı ve güven tartışmaları bağlamında sağlık sistemi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 3-26.
- Gümüşsoy, E. (1998) Tanzimat'tan Sonra Halk Eğitimi için kurulan iki cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 173-192.
- Karadağ, A.B. (2012). Çeviri tarihimizde fenni romanlarla bir kültür repertuarı oluşturmak. *İ.Ü. Çeviribilim Dergisi*, 6, 45-73.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Luhmann, N. (1991). *Soziale systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Paker, S. (1987). The position of translated literature within the literary polysystem. *Adam Sanat*, 14, 59-67.
- Paker, S. (1992). *Tanzimat döneminde Avrupa edebiyatından çeviriler*. A. Tükel (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Tosun, M. ve Şimşek, F. (2012). Osmanlı'nın son döneminden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemine devlet eliyle yaptırılan çevirilerin toplumsal ve kültürel değişime etkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9, 1-17.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies: and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

- Tyulunev, S. (2009). Why(not) Luhmann ? On the applicability of social systems theory to translation studies. *Translation Studies*, 2,147-162 .
- Ülken, H. Z. (1997). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Vermeer, H. J. (1990). *Skopos und translationsauftrag-aufsätze*. Heidelberg: Institut für Übersetzen und Dolmetschen der Universität Heidelberg.
- Yazıcı, M. (2004). *Çeviri etkinliği*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilim: Çeviribilimin temel kavram ve kuramları*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.